

ПРАЗЬКІ ПРОГУЛЯНКИ, ЧИ НАОДИНЦІ З ЕВГЕНОМ МАЛАНЮКОМ

Есей

«Празькі прогулянки...» оприлюднив лондонський суспільно-політичний і науково-літературний місячник «Визвольний Шлях» (1992, ч. 5). Тема, що її зачеплено в есеї, і по стількох літах, і по восьмилітній війні з Московією залишається, на жаль, вельми й вельми актуальною: честь, честь, честь...»

Пам'яті Володимира Гуменюка¹

«Під запашне зідхання лип...»

На тихій і затишній куп'янській вулиці, геть устеленій запорошеним споришем, стояла хатинка, в низеньких світличках якої пахло пересушеним деревом старих меблів. Той запах лився й від височенької собі, на чорно полакованій тумби, коли я, малий, спинавшись на пальчиках, стягав з неї важкого, з мідяною застібною, альбома.

Ув альбомі якось і впала мені в око світлина незнайомого військовика в незнайомому однострої. Хто такий? «Цить, бо піч у хаті! – наварилася бабуся Ганя і вже напошки доточила: – Брат мій у перших, Тиміш. За сотника був у Петлюри». Так я й довідався, що мали колись і ми, українці, своє українське військо.

Куп'янська okazія спала мені на пам'ять перед трьома роками, коли в киянському часописі (чи, бува, не в «Україні»?) прочитав я поезії невідомого тоді мені Євгена Маланюка. Прочитав, що «далі висиха Синюха», що «линя її весела синь», і... постав в уяві зміллий за літньої спеки куп'янський Оскіл з його жаристо білими крейдяними скелями.

Прочитав, що «зняться матернії руки, стара солома рідних стріх», що «за весною весна минає, під запашне зідхання лип», «що мати слухають ночами бронхітне гавкання Бровка»... А відтак сповнився щемливим чуттям милої української провінції, що її, як здавалося, вже й не пам'ятає ніхто.

Не до подумання було, що чесько-словацький україніст Микола Неврлий², який, випередивши всіх, повернув українській поезії її вигнанця, може поділяти суб'єктивне – через українську провінцію – сприйняття Маланюкової лірики; не до подумання було, що світлина з бабусиною альбому потягне за собою нотатки про Євгена Маланюка.

«Ми не зазнали иншої музики...»

Євген Маланюк – поет чести.

Віймок у нашій поезії. Поодинокий віймок, бо він поет «без шляху, без батька, без предтечі».

Поняття чести, на відміну од чесности, є не загальнолюдське, а кастове. Мовимо ж, що честь – лицарська, шляхетська, старшинська... Мовимо, але не в українському історичному контексті, бо кастовість не вдомашнювалася на позадержавному суспільному ґрунті: передбачливі москалі

позбавили український люд еліти. А без неї він не міг переконливо претендувати на те, щоб називатися нацією.

У категорично здеклярованому – без предтечі! – нема ні всіма зрозумілої поетичної пози, ні простимого молодечького максималізму. Євген Маланюк без пихи, але з кінцевою в мистця самоповагою усвідомлював, що є першим українським поетом, чий вірш сприйняв принадно жорстоку мелодію кінних атак і надхненно згубні формули військових наказів:

Під грім гармат, під вітру подих дикий

Гула дудонь з-під варварських копит, –

Ми не зазнали иншої музики

І инших слів в вогні залізних літ.

Звісно, в Маланюка йшлося не за Велику війну, а за недовгу і незв'язну московсько-українську, яка й виплекала з юного сотника Поета. Виплекала навіть не так сама війна, як поразка в ній українського війська.

Командував військом генерал Василь Тютюнник³, незмінним значковим в якого був Євген Маланюк. У Рівному, вслухаючись «в високий гуд, що ним співають верховіття про

славу і военний труд», значковий поховав свого командира.

«Военний труд» трагічної кампанії Маланюк поділяв з українською старшиною, яка і в хаосі бойового всякдення сакралізувала кодекс чести: викликав же на двобій генерала Василя Тютюнника полковник Володимир Сальський⁴!

Українське військо кидало Рідний Край напризволяще, й сотник Маланюк аж-аж гостро сприймав усе, що так чи так пов'язано із старшинською честю. Національна ганьба була йому ганьбою особистою. Позбути її міг табельний бравнінг... Можливо, так і сталося б, і не «в безсоняних щілинах Мангаттану» скінчив би поет свої дні.

Тютюнникового значкового вберігла від власної кулі поезія.

Уберігла, «щоб в чорний час зневаг, насильства, гвалту й муки, коли регоче хам над неміччю краси, – враз вовком кинутись, наллять залізом руки і кров'ю ворога жагу свою зросить».

Слово *кров* кулею – наскрїзь! – протинає геть увесь поетичний доробок Євгена Маланюка – від подебрадських інвектив аж до ню йоркських елегій; воно вживається у найрізноманітніших варіаціях, постає у найнесподіваніших іпостасях, міниться найхимернішими смислами.

Євген Маланюк працював великий час, працював

плідно, працював, складаючи «кровоточиві літери в рядки». Поетове кредо «я кривавих шляхів апостол» є не гіперболізованим, а констатаційно побутовим.

За пекельних, а ще й самим обраних обставин поезія була йому існуванням, а не засобом до існування, як у Тичини, Рильського, Бажана, Сосюри... (див. «Українську Літературу Енциклопедію»).

Апостол кривавих шляхів не стояв і не стоятиме в тій енциклопедичній лаві. Клясиком він є, але іншим; клясиком України, що ніколи не переставала існувати. Хоча б і «в душі», як зазначав пожиттєвий поетів учитель Дмитро Донцов.

Вирішує не талант. Володимир Сосюра пообіцяв був: «Шановний пане Маланюче! Ми ще зустрінемося в бою», а на старі літа зізнався, що жодного Маланюкового вірша не читав. Вирішує честь!

В тім ярмарку все творче гине,

Задушується все живе,

Все вічне робиться хвилине

Й стає живучим неживе.

А все ж і з того ярмарку нема-нема та й «привозив» Маланюк вічне. Як от поезії Максима Рильського. Певна річ, не большевицького академіка, а «буржуазно-модерністського поета». У жалобно блискучому некролозі він заспокоїв вельможного небіжчика, сказавши, що його сталінські оди – літературний курйоз, і не втерпів, відважив соли: хоч і досить шибеничного стилю.

Людина чести, Євген Маланюк скільки жив, стільки й змивав власною кров'ю ганьбу воєнної поразки й ганьбу політичної зради. Скільки жив, стільки й бачив, що не так підсоветське життя позбавило українських советських «клясики» чести, як життєвий добробут.

Страхом у свжонезалежній Україні уневиннюють усіх, навіть кагебістів, і все, навіть утрату чести. Таж не загроза ж загибелі диктувала Рильському десятки й десятки срамотних гімнів. Вистачало й пісні «Із-за гір та з-за високих», щоб уникнути небезпеки; а Тичині вистачало б і недорікуватого «Партія веде!»; а Бажанові – монументально потворної «людини в сірій військовій шинелі».

Ах, «клясики», «клясики»... Ви отруїли свідомість не покоління, а – поколінь!

Демократичний критик Іван Дзюба, хапає мене за руку: «Ви, націоналісти, волієте, щоб усі – як Хвильовий? За декалогом чести?».

Прости мені Боже, але я не вважаю, що Хвильовий застрелився, вигукнувши «геть від Москви!». Миколу Хвильового застрелив московський большевик Ніколай Фітільов (справжнє ім'я та прізвище письменника)...

«І вічність на камінні Праги...»

Осіннього празького вечора на безлюдній Яроміровій, під Нусельським мостом, Микола Неврлий запропонував: «Може, завітаємо? Маланюк же мешкає поряд...». А помітивши, що взяло мене диво, уточнив: «Поетів син... Богдан?».

Певен, що пан Богдан залюбки вітав би пізніх гостей: в кишені критиковаго кожущка лежала «Земна Мадонна»⁶ – синтетичне вибране Євгена Маланюка, книжка, що її Микола Неврлий упорядкував сам, прокоментував сам і сам написав до неї елегантну передмову. Поетоваго сина ми так і не навідали, знову зачепившись за вірші його батька.

На Альбертові, коли потягло з ботанічного саду зложеною осінніми дощами зелою, Неврлий спитав, котрий Маланюків рядок вражає мене найбільше, і я, не замислюючись, відповів: «Бронхітне гавкання Бровка!»

Тепер його взяло диво, й мені довелося говорити і про

незбагненність поетичного впливу, і про нашого куп'янського Сірка, симпатичного й хронічно застудженого.

На узвозі, під монастирськими мурами, ми з'ясували, що пан Микола жив у Куп'янську аж до 1933-го й не забув, що з його зелених шпилів «отвором – даль», що в заоскільській далечині – «лілові плями чебрецю» й «трава пожовкла від посухи».

Слово по слову та й вийшли на Карлов майдан.

«Десь тут, – сказав слобожанський чех – я востаннє бачив Маланюка. Советчики були вже на околицях. Маланюк знав напевне, що вдеруться в місто з поіменниками, в яких буде і його ім'я. Він не втік. Мовчазливий, спокійний – ковбойка, незносні черевки на ногах, німецький «телячий» наплечник – він відступав».

«Все розраховане. Боїв не оминуть...»

Дантон милувався.

Батьківщину можна забрати на підшвах чобіт.

Євген Маланюк забрав.

Україну, «похотливу скитську гетеру», він любив люто й ненавидів ніжно. Випоминав їй з несамовитою насолодою:

Тільки ти, перекохана мандрівниками, –

Всім даруєш розтерзане тіло для втіх,

І кусають, і душать брудними руками,

І з плачем твоїм зліті харчання і сміх.

Він милувався її стражданням. Страждав сам. Проклинав – і сам ставав проклятим поетом. Виглядало, що України «неплодне лоно» не витримає безкінечного гвалту, й він, щоб збути ганебної муки, подавав їй свого старшинського бравнінга...

Євген Маланюк не був жорстокий.

Жорстокими були інші.

Вони приплакували Україну по празьких парках і варшавських кав'ярнях, або ж обстрілювали в пролетарському Харкові й міщанському Києві. Перші намагалися не втратити душі, другі – й самого життя, але всякий прагнув порятувати себе.

Євген же Маланюк прагнув своєї загибелі.

Усе його перебування в світі – се усвідомлене самознищення: «щодня, щороку забивали живе життя ножами рим», – поділявся він з любим другом Юліаном Тувімом⁷. Нищив себе, щоб залишалася – бо «можна смерть лише смертю здолати» – вона, «повія ханів і царів».

Тому й не міг її лише любити.

Ненавидів.

«Прокинувся. І перо виводить ядом спраги: «Народе без пуття, без чести, без поваги». Не знавши, що сей вислів стилетно вигострив «несамовитий Панько», можна було б не сумніватись ув авторстві Євгена Маланюка, який всією своєю творчістю відповідав на одне, але вічне запитання: «Чому стилетом був мій стилос і стилосом бував стилет?».

У Пантелеймона Куліша анафемоподібна характеристика українців є великою мірою гіпотетична, а літературно-стратегічний, сказати б, досвід Євгена Маланюка надає їй аксіоматичности: «це дійсности, а не утопій звучить громовий дитирамб». Дійсности, в якій поет був історичним свідком того, як народ зрадив своїх оборонців, спокусившись обіцянками поневолювачів.

У лапідарній, як бойове донесення, розвідці про Куліша, Маланюк відзначав: «З цілого його величезного творчого добробку, з тієї бібліотеки книжок завше пам'ятаємо той один рядок: «Народе без пуття, без чести, без поваги» – рядок, що болить, як незагоєна рана, що горить і пече».

Євген Маланюк був єдиним в українській поезії, хто, образно осмисливши Кулішів провісний натяк, наповнив

його криваво конкретним, моторошним своєю безжалісною оголеністю змістом:

*Хто твалтував тебе? Безсила,
Безвладна, п'яна і німа
Неплодну плоть, убоге тіло
Давала кожному сама.*

Іванові Дзюбі вчувається «признак роздратування й зневаги до «плебсу», який виявився, мовляв, негідним своїх лицарів». Справедливо вчувається, якби не погордливе мовляв. Євген Маланюк був з тих мистців, що вміли жбурляти «в чернь такі слова, що їй мороз ішов за шкіру».

Видається, що як упереджено сприймали в Україні «поезію вигнання», так і сприйматимуть, бо вона ж ніколи не поетизувала плебс, який у радянських письменників заступав собою народ і який вони з обов'язку ідеалізували та звеличували.

Видається, що накинутий більшовиками антинаціоналізм аж так удомашнився, що й найменш, як бачимо, побільшевичені критики від порогу заходяться повчати «невтішного митаря», який причини української державної катастрофи «вбачає не в хибності самої боротьби, не в розходженні з соціально-політичними прагненнями народу... а в бракові волі, в органічних хибках України...» (І. Дзюба).

«Останній печеніг» дістає гірку лекцію сусловської⁸ політграмоти, підсолонженої Дзюбиними посиланнями на Грушевського та Винниченка, з вини яких більшовики й притисли українське військо до польського кордону.

Повчати й напучувати мистця привчала й таки привчила своїх функціонерів служба пера, контрольована ідеологічними відділами ЦК-КГБ. А що вже наші киянсько-харківсько-львівські критики звикли сперечатися з поетами!

«Полемізувати з поезією, навіть коли вона наскрізь історіософічна, – а марна річ», – із мудрим скептицизмом остерігав Юрій Шерех⁹. Остерігав у рецензії на Маланюкову збірку «Влада». У рецензії за обсягом, бо за змістом то є філігранне, витончене й викінчене дослідження.

На думку ніяким світом не посовіченого критика, німецько-радянська війна – «тільки малий, але доконечний епізод на шляху визволення України... Уперше по війні здійснено єдність українську (духову, але й територіальну має попри все своє значення), вперше проблема українська стала світовою, а не регіональною».

Се Юрій Шерех вчитав у Маланюка. У того Маланюка, який і на сьомому десятилітті снів:

*Ні. Тиша пустки. Коней розсідлать.
Поставить варту. Кухню підтягнути.
Все розраховане. Боїв не оминуть,
Бо й ніч ось причаїлася, як тать.*

Вчитав ув Євгена Маланюка, що його кривавий сталінський прокурор Вишинській¹⁰ числив з-поміж найзлочинніших «воєнних злочинців» (шкурою масового вбивці відчував, що найлютіші вороги Москви – українські націоналісти).

«А над Прагою сяяли сонцем віки...»

Минавши вікодавню й легендарну п'язку кам'яницю на Карловому майдані, повторюю за Маланюком: «Тут мешкає Фавст...» і... мимоволі озираюся, бо неподалік мешкав і молодий поет. А після лекцій «на медицині» забігла до його студентської комірчини красуня Зоя Равич¹¹, що їй завдячує своєю появою хрестоматія «Варязька баллада».

«Ваша ласка запліднила душу, – сповідався Маланюк коханій, – і Ви – мати цієї поеми»:

*Куди ж поділа, степова Еллада,
Варязьку сталь і візантійську мідь?*

А на Старомнеському майдані відшукую вікна, крізь які проглядала була висока, із старшинською поставою Маланюкова постать: полюбляв тамтешній український ресторан.

Нема мови, незвично зустрічатися з віднайденим клясиком за ресторанным столиком, але... поети народжуються не затим, щоб оспівувати «честь і совість епохи» й діставати премії або ж не оспівувати й діставати в'язничні терміни.

Незвично дізнаватися з книжки вибраного (та сама «Земна Мадонна») за складні інтимні колізії поетового життя, за те, яким винам він надавав перевагу, за те, як майстерно смажив чорноморську яєшню й за те, що любив гуляти соняшним лісом голяка...

Та й Микола Неврлий не наважувався перше надавати слово деяким Маланюковим сучасникам, а надавши, гадав, що не зможе без купюр... Далі ж – послав під три чорти самоцензуру. Ну що ж, жест цілком гідний автора і героя «Земної Мадонни».

Розкутість мемуаристів провокує й мене на припущення: в українському ресторані Маланюк обирав столик біля вікна, бо за ним звично болочим докором тьмяніла «державна бронза» маленької країни – пам'ятник Франтишкові Палацькому¹².

*...Коли ж, коли знайдеш державну бронзу
Проклятий край, Еллада Степова?!*

«... Принесли із середньовіччя»

Леонид Лиман¹³ не заперечує, що Євген Маланюк «по своїй натурі був націоналістом», і тут-таки оглядисто докидає: «у позитивному розумінні цього слова, тобто борцем-патріотом».

Помітно обережніший у непоетичній частині книжки і Микола Неврлий: не подано й уривками найгрунтовнішого в публіцистичній спадщині «борця-патріота» есею «До проблеми більшовизму», який є переконливим доказом на те, що поет таки поділяв політичні погляди Організації Українських Націоналістів.

Богдан Бойчук¹⁴ умисно наголошує в «Земній Мадоні», що подає «відбронзований портрет Євгена Маланюка»; що націоналісти «забронзували його в імпазантні надлюдські виміри», а він «їх зрадив на кінці життя, ставши людиною».

Мені не годиться спростовувати свідка, який близько спілкувався з поетом. Однак, сподіваюся, що уточнення у психологічному портреті того чи того письменника не вимагають конечного приятелювання з оригіналом. А вони ж (уточнення) доводять, що така особистість, як Євген Маланюк, психологічно не здатна зрадити. Ні будь-кого, ні в будь-чому.

Зблизька суттєве завше вбачаємо в несуттєвій облямівці, хоч і вона може бути вельми промовистою.

«Маланюк був старшиною українського війська, – писав Бойчук, – і щось «старшинське» збереглося в ньому до кінця життя. Його ніяк не можна уявити з «поетично» розбурханою чуприною, неохайно зав'язаною краваткою чи розхристаною сорочкою».

А з відстані (не зблизька!) вгадується в отім «щось» те, що Євген Маланюк був першим і останнім старшиною в українській поезії. Він започаткував традицію, що нею жила клясична московитська поезія: від поручника Державина до поручника Гумільова¹⁵.

Традиція шляхетности, винятковости, обраности.

Гадаю, що і той природній процес, що його на літературно-критичному жаргоні йменуємо «творчою еволюцією», відгонив Маланюкові зрадою. Самому собі! Вчитайтеся у строфи «Війни», написані поетом на схилі віку:

*А треба було вдряпатись кігтями,
Закляклих рук в той кривнорідний ґрунт,
Зерном лишились – хай би в вовчій ямі, –
Щоб вирости з землі і гнів, і бунт.*

Ті самі-самісінькі «кровоточиві літери», що їх складав той самий подебрадський студент, який вже знав, що він – «залізних імператор строфу».

У добі, коли національне може бути тільки націоналістичним, «імператор» обернувся на національного генія й «сягав рівня Шевченка й Франка» (М. Неврлий).

Евген Маланюк вільно обіходився із світовою літературою, а в московитській був наче у власній хаті. Така обізнаність забезпечила дослідженню про большевизм чільне місце в історії антикомуністичної думки.

Століття московитської експансії виробили в українського інтелігента абсолютно оригінальне ворожо-уважне ставлення до здобутків одвічного супротивника. Заклик «геть від Москви!» з його, здавалося б, агресивністю насправді поміркований, щоб не сказати – пораженьський, бо в ньому сконцентровано зворотний рух. Поступ втілено в закликіві «... проти Москви!». З нього й мусила б починатися нова українська історія, історія народу, який покористається з усього найліпшого в історії свого смертельного ворога.

Лише тоді на запитання «невже каложено Росії завмре твоя широчина?» Україна відповідатиме: «Ні, ніколи!».

Евген Маланюк звертався до московитського шляхтича Миколи Гумільова:

*Друзе, з бронзи різьблене обличчя,
Яре серце й вогняний язик
Ми принесли із середньовіччя
В зубожілий пранцюватий вік.*

Сотник Маланюк виводив поручника Гумільова поза «хиже серце Росії», затим що той, не бувши поетом «тхора й хама», загинув «з іменем Мадонни на устах». Загинув у «вовчій ямі».

Так загинути мріяв і Маланюк.
Та не судилося.

Поет чести повертається в країну безчестя.

Микола ШАТИЛОВ

1992, Прага

Примітки

¹У квітню 1992-го зателефонувала мені до Праги заступниця Головного Редактора «Визвольного Шляху»

пані Ольга Керзюк і повідомила, що, складавши мою статтю, помер на робочому місці лінотипіст Володимир Гуменюк. З того й присвята.

²*Микола Неврлий* (1916-2019) – український, чеський і словацький літературознавець, критик, бібліограф. Був іноземним членом Національної Академії Наук України.

³*Василь Тютюнник* (1890-1919) – начальник Генерального Штабу і командувач Дієвої Армії УНР, генерал-хорунжий.

⁴*Володимир Сальський* (1885-1940) – командир легендарної Запорізької дивізії, полковник, пізніше – генерал-хорунжий. Автор книжок і статей з історії Визвольних Змагань.

⁵*Богдан Маланюк* (1933-1999) – чеський архітект.

⁶Евген Маланюк. «Земна Мадонна». Вибране. Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві. Фондація ім. Олега Ольжича в Лондоні. 1991.

⁷*Юліян Тувім* (1894-1953) – польський поет, перекладач, мовознавець.

⁸*Михайло Суслов* (1902-1982) – большевицький ідеолог.

⁹*Юрій Шерех* – псевдо видатного українського мовознавця Юрія Шевельова (1908-2002).

¹⁰*Андрій Вишинський* (1883-1954) увійшов у світову історію як головний державний винувател на сталинських «показових судових розправах».

¹¹*Зоя Равич* (1903–1988), дочка полтавського лікаря Миколи Равича, закінчила медичний факультет Карлового університету. Перша жона Евгена Маланюка (1925–1929), після розводу з яким узяла шлюб з Олександром Плітасом (1896–1958). Навесні 1945-го Плітаси виїхали до Німеччини, а згодом – до США і Канади (Торонто). Зоя Равич була членкинею Центральної Управи Українського Національно-Державного Союзу, очолювала Комітет Українок Канади. (Авторкою життєписної довідки є докторка історичних наук, професорка пані Надія Миронець. – **М. Ш.**)

¹²*Франтишек Палацький* (1798-1876) – один з батьків чеського національного Відродження.

¹³*Леонід Лиман* (1922-2003) – український поет, публіцист, літературний критик. Від 1949-го мешкав у США.

¹⁴*Богдан Бойчук* (1927-2017) – український поет, повістяр, перекладач, літературний критик. Від 1949-го мешкав у США.

¹⁵*Микола Гумільов* (1886-1921) – московитський поет. Розстріляний большевиками.

Не бійсь. Не зраджуй. Не мовчи

Олег К. Романчук. «Не бійсь. Не зраджуй. Не мовчи»: Публіцистика воєнного часу. Вибрані тексти 2014–2019: статті, есе. – Львів: Універсум, 2020. – 608 с., 7 іл.

Умови придбання

Щоб придбати книжку, слід переказати 250 гривень (у вартість включені поштові витрати за пересилку рекомендованою бандероллю) через будь-який банк чи надіслати поштовим переказом на рахунок IBAN UA08325268000000002600744144 в ПАТ АКБ «Львів», ЄДР-ПОУ 19326603, МФО 325268. Одержувач: ТзОВ «Універсум».

Не забудьте надіслати на адресу редакції («Універсум», п/с 2994, Львів–17, 79017) копію квитанції поштового переказу чи платіжного доручення, чітко зазначивши при цьому свою адресу та номер мобільного телефона (вимога Укрпошти).

Тексти книжки відомі читачам часопису «Універсум», тижневика «Країна», інтернет-порталу «Радіо Свобода». Зібрані «під одним дахом», вони дають змогу простежити вперту, послідовну лінію автора щодо захисту національних інтересів.

Леонід Капелюшний, письменник, сценарист, публіцист